

BETJE

&

JAN

Naverteld door Hans Keuning 2015

Constance Scholten, een achternicht van Jan Everhard Grave, liet zijn manuscripten en brieven na aan de zoon van haar zuster, de heer E.W.Moes. Hij was directeur van 's Rijks Prentenkabinet.

Toen ik deze brieven ging bestuderen trof ik enkele vellen papier aan, waarop Jan Grave had beschreven hoe hij Betje Wolff had leren kennen. Ik heb ter plekke een aantal aantekeningen gemaakt met de bedoeling het naderhand verder te bestuderen. Toen ik evenwel later om een fotokopie vroeg, bleek dat niemand dat manuscript ooit had gezien. Het was ook niet geregistreerd. Ik was de enige die het kennelijk gelezen had. Het was spoorloos en het bleef spoorloos!

Onderzoekers hielden zich voornamelijk bezig met Grave's briefwisseling met Betje Wolff en hadden waarschijnlijk daarom geen acht op dit manuscript geslagen, dat er vrij onooglijk en oninteressant uitzag.

Vanuit mijn aantekeningen en mijn geheugen heb ik geprobeerd het hier in hedendaags Nederlands weer te geven.

Hans Keuning

Lang heb ik er over nagedacht. Maar als ik het nog wil vastleggen moet ik het nu doen, want ik ben nu weliswaar nog maar 50 jaar oud, maar het einde kan er toch elk ogenblik zijn. Men wordt niet zo oud meer in deze tijd. Maar laat ik beginnen met duidelijk te maken wie ik ben.

Mijn naam is Jan Everhard Grave en ik handel in suiker. Dat wil zeggen: ik raffineer suiker. Ik heb mijn bedrijf in Amsterdam, de stad waar ik tevens woon. In mijn vrije tijd houd ik mij bezig met literatuur en ik schrijf graag gedichten. Ik ben getrouwd en heb zeven kinderen.

Bij het uitkomen van mijn bundel Gellerts Liederen kreeg ik een onverwachte reactie van een jonge schrijfster, waarvan ik al eerder gehoord had. Betje Wolff schreef mij vanuit de Beemster, dat ze graag met mij kennis wilde maken. Ze schreef er nadrukkelijk bij dat er van haar kant absoluut geen sprake was van redenen, die gebaseerd konden zijn op seks. Ik kon die rechtvoor-zijn-raap-mentaliteit van een vrouw wel waarderen en besloot gehoor te geven aan haar verzoek. Dat daar een hele briefwisseling uit voort zou komen, kon ik toen niet vermoeden.

Betje was jong, idealistisch en onverschrokken. Dat beeld was al eerder bij mij opgekomen, toen haar eerste schrijfsels, zoals haar Bespiegelingen over allerlei onderwerpen mij onder ogen kwamen. Ook in haar gedichten vielen mij haar zeer oorspronkelijke gedachten over religie op. Een onderwerp, waarmee ik mij ook had bezig gehouden bij het hertalen van psalmteksten voor gebruik in onze eigen Lutherse kerk.

Ze kwam uit een calvinistisch milieu in Vlissingen, maar van het begin af aan was ze al een ietwat recalcitrante, levendige

spring-in't-velde. Ze was sprietmager en dat bevestigde de indruk dat ze niet sterk was. Voor die tijd kreeg ze een behoorlijke opvoeding en het enig doel van haar ouders was, dat ze een van de jongemannen van betere huize uit Vlissingen of Middelburg zou trouwen. Ze heeft me later verteld, dat juist die verwachting van haar ouders er de oorzaak van was, dat ze zich liet ontvoeren door ene Gaston, een jonge officier. Ze waren kort maar heftig verliefd geweest, zoals dat vaker bij jongelui in de puberleertijd voorkomt.

Elisabeth Wolff-Bekker

Om iedereen te tarten in die, in hun ogen geboorneerde, wereld spraken ze af, dat zij met hem weg zou vluchten omsamen de wijde ongewisse wereld in te trekken. Hoe ze zich het verdere leven voorstelden? Daar hadden ze op dat ogenblik en op die leeftijd totaal geen idee van!

Het is bekend, hoe dat afliep. Betje werd tot outcast in Vlissingen en er zou geen jongeman meer zijn, die met haar zou willen of zelfs zou durven trouwen. Elk ouderpaar zou zich daar immers heftig tegen verzetten en ook de zonen liepen het risico uit dat besloten kleinsteedse wereldje gestoten te worden.

Zo was de situatie waarvan ik al eerder gehoord had, totdat ik tot mijn grote verbazing vernam dat ze de tweede vrouw was geworden van dominee Adrianus Wolff in de Beemster. Adrianus Wolff was een aardige, bedachtzame vijftiger,

die evenals ik gefascineerd was door de schrijfsels van Betje Bekker. Hij was een keer uitgenodigd om in Middelburg te preken en had van de gelegenheid gebruik gemaakt om haar op te zoeken. Was het uit medelijden dat hij haar vrijwel meteen vroeg zijn vrouw te worden? Tot nu toe heb ik steeds dat gevoel gehad.

Betje schoot eerst in de lach toen ze het, voor haar als mallotig overkomende, verzoek hoorde. Maar toen hij vriendelijk aandrong en haar wees op de mogelijkheid dat ze in een ruim huis in Middenbeemster haar eigen kamer zou krijgen om te schrijven, zei ze spontaan 'ja'. Het idee met een oudere man te trouwen was in haar kringen niet absurd en het bleek, dat haar vader (haar moeder was al gestorven) wel ingenomen was met het verzoek. Betje weg uit Vlissingen zou ook voor hem een opluchting zijn. Bovendien een dochter, die met een dominee trouwde? Daar kon je nog wel mee voor de dag komen in het kleine Vlissingen.

In 1759 trouwden ze, en wat haar man Adrianus haar had voorgespiegeld klopte. Op de bovenste verdieping van het huis aan de Middenweg kreeg ze haar eigen kamer om te kunnen schrijven. Ze had een rustig uitzicht over het groene vlakke land van de Beemster wat voor haar zeer inspirerend was, zoals ze me veel later vertelde. Ze werd, zei ze, rustig van haar man, die haar uiterst vriendelijk behandelde, rustig van het uitzicht en rustig van de omgeving midden in die groene polder, waar zo nu en dan een boerenkar langs het huis ratelde.

Daar was het dat ze kennis nam van mijn schrijfsels, waarvan ik enkele had uitgegeven via een drukker, die bij mij in de buurt op de Lauriergracht woonde. Wat ik niet gedurfd zou hebben, durfde Betje wel. Ze pakte de koe bij de horens en schreef mij een brief, om te laten weten dat ze enige zielsverwantschap met mij voelde. Ze had, bleek mij, al meer van mij gelezen dan de door mij vertaalde Gellerts Liederen, die nu de aanleiding waren om mij te schrijven.

Daarbij kwam, dat ze mijn zuster ontmoet had voor wie ze grote sympathie voelde. Wat ik toen nog niet kon bevroeden, maar wat mij later beter duidelijk werd, was dat Betje waarschijnlijk biseksueel was. Ze schreef tenminste, dat ze mijn zuster lief had en eigenlijk kwam het er op neer, dat ze via mij mijn zuster hoopte te ontmoeten. Het had iets van twee vliegen in één klap slaan! Dat maakte ik op uit haar brief, die gedateerd was op 27 juni 1776.

Desondanks wilde ik ook wel kennis maken met Betje, niet alleen om een goed gesprek te kunnen voeren. Er was mij nogiets door het hoofd geschoten. Ik had gehoord, dat Betje nogal geïrriteerd was geweest door publicaties van Aagje Deken, die ik al langer

Agatha Deken

kende, en die zich kritisch had uitgelaten over enkele passages in het werk van Betje. Aagje was mij al eerder opgevalen door haar stichtelijke gedichten, die ze samen met de door haar verpleegde Maria Bosch, die ook dichtte, had uitgegeven. Aagje was een boerendochter uit Uithoorn, die al op 3-jarige leeftijd wees was geworden. Hoe ze daar terecht was gekomen, weet ik niet precies, maar ze werd opgevangen in De Oranje Appel, een weeshuis voor meisjes van betere komaf. Daar probeerde men de weesmeisjes voor te bereiden op een leven als gezelschapsdame, gouvernante of iets wat niet tot het lagere vak van dienstbode hoorde. Aagje was een intelligent meisje, maar ze liep daar niet mee te koop. Ze was zich er maar al te goed van bewust, dat ze uit de boerenstand voortkwam en dat ze met werken de kost zou moeten verdienen.

Toen ze te oud was geworden om nog langer in De Oranje Appel te kunnen blijven, was ze, om zichzelf te bedruipen, een winkeltje in thee begonnen. Door haar bescheiden en welopgevoede uitstraling kreeg ze al gauw klanten uit de betere Amsterdamse kringen. Dat hield ze vol tot 1770, het jaar waarin ze de functie van gezelschapsdame bij Maria Bosch op zich nam.

Maria hield zich bezig met dichten en dat was misschien ook wel de reden, dat Aagje het theehandeltje voor gezien hield. Ze had reden om aan te nemen, dat ze nu zich nu ook wat meer zou kunnen wijden aan haar grote liefde: het dichten en schrijven.

Die verwachting kwam uit, want samen maakten de beide dames een gedichtenbundel met stichtelijke liederen, die, omdat ik mij met hetzelfde onderwerp bezighield, mijn aandacht trok. Ik leerde beiden kennen en ik kreeg groot respect voor het werk van de eenvoudig ogende Aagje Deken. Aagje straalde iets uit van "let maar niet op mij", maar dat was maar schijn. Ze had opvattingen, die mij wel aanspraken, en ik ried haar aan, haar gedachten ook op papier te zetten. Dat deed ze ook, maar in haar oprechtheid ver-

woordde ze ook wat lichte kritiek op standpunten van Betje Wolff. Die voelde zich in eerste instantie gekwetst doordat in haar ogen de kritiek kwam van iemand, die godsonmogelijk voldoende opleiding kon hebben genoten om te weten waar ze het over had. Voor mij was het iets, dat ik gewoon te gek voor woorden vond en het leek mij een goed idee om beiden bij mij thuis uit te nodigen, zodat ze elkaar in de ogen zouden kunnen zien. Ik had het gevoel, dat Betje dan wel wat zou inbinden en dat er betere verhoudingen tussen beiden zouden kunnen ontstaan. Maar ik begreep maar al te goed, dat ik dan toch Betje eerst eens alleen bij mij zou moeten ontvangen.

Dat ze zo enthousiast over mijn zuster had geschreven leek mij een mooie kapstok om haar te verleiden eens naar Amsterdam te komen. Mijn zuster en ik zouden haar dan samen ontvangen. Min of meer namens mijn zuster nodigde ik Betje uit. Haar antwoord kwam al op 12 juli. Ze schreef:

Nu moet ik u zeker te vriend houden, nu ik zie dat u de secretaris bent van uw zuster. De ondertekening van de brief met: uw oprechtste vriend en dienaar Jan Everhard Grave, klonk mij evenwel heel aangenaam in de oren.

Ze meende dat een gesprek heel wat meer mogelijkheden zou bieden, dan veel geschreven woorden. Maar dat mijn zuster als aantrekkingskracht zou functioneren bleek ik goed ingeschat te hebben. *De aanwezigheid van uw engelachtige zuster maakt deze avond voor mij nu al onvergetelijk. Schrijf mij toch haar voornaam eens, als ze dat zelf niet wil doen. Vraag haar of ze, al was het maar twee minuten,*

elke dag ook even aan mij denkt. Zeg haar maar, dat ik al van haar gedroomd heb!

Zo nu en dan kom ik wel eens in de stad, maar dat is nooit lang van te voren te bepalen. Maar nu kunt u er zeker van zijn dat ik graag heel spoedig langs wil komen. Ik kan alleen maar hopen, dat mijn flapuit-gedrag u niet zal tegenvallen. Maar ja, zo zit ik nu eenmaal in elkaar. Ik weet nu al, dat ik heel gelukkig zal zijn u beiden tot mijn vrienden te mogen rekenen, als ik weer thuis ben en weer verkeer in mijn rustige buitenleven. Ik begrijp nog niet hoe het mogelijk is dat uw zuster in zo korte tijd zoveel indruk op mij heeft gemaakt. Ik zal haar graag ontmoeten, maar niet minder graag zal ik kennismaken met uw vrouw en lieve kinderen.

Ik had Aagje verteld over mijn snode voornemens, maar haar daarbij ook verteld, dat Betje behoorlijk aangebrand was door wat zij had geschreven. Aagje wilde dit niet over zijn kant laten gaan en schreef meteen een brief aan Betje.

Tot mijn stomme verbazing heb ik gehoord dat men u verteld heeft dat ik iets in uw nadeel gezegd zou hebben. Als het nu zo was, dat het mij niets kon schelen, wat u van mij dacht, dan zou ik u niet schrijven. Het tegendeel is het geval. Ik heb veel laster over u gehoord, maar ik heb daaraan steeds weinig geloof gehecht. Ik ben er van overtuigd, dat mogelijke dingen, die u vallen aan te wrijven meer zijn voortgekomen uit uw temperament dan te wijten zijn aan een slechte inborst. Ik kan u alleen maar verzekeren, dat ik, ook al ben ik het niet altijd eens met wat u zegt of doet, ik lijd, als ik kwaad van u hoor spreken. Als u eens wist hoe vaak ik u verdedigd heb tegen veel personen, die kwaad van u spraken. Ik zou graag willen dat u wist hoe gevoelig ik op dat punt ben. Wie heeft verzonnen dat ik kwaad over u gesproken zou hebben? Echt, Betje, ik zou er alles voor over hebben als ik iets kon doen aan de slechte naam, die u hier en daar hebt. In mijn ogen zou het beste zijn, dat u zich helemaal aan de godsdienst

zou wijden. Dan zou u vast de zege behalen op al diegenen die kwaad van u spreken. Als ik daarbij ook maar van enige dienst zou kunnen zijn, dan zou dat mij gelukkig maken!

Wat mij betreft was daar geen woord Frans bij! Ik was dan ook zeer benieuwd te horen wat de reactie van Betje op deze brief zou zijn.

Op 4 augustus kwam er een brief terug en Betje maakte zich er niet met een Jantje van Leiden van af. Het was duidelijk dat ze zich nog steeds in haar eer aangetast voelde.

Ik zal met rustige bescheidenheid deze honende brief beantwoorden, dat, juffrouw, ben ik aan mijzelf verplicht. Ik zal u aantonen dat u ongelijk hebt, dat u mijn hart deed bloeden. Ik wil niets anders dan u van een dwaling terugbrengen, die mij zeer tegenstaat en dat zal u ongetwijfeld niet aanstaan. Maar doe geen pogingen meer om mij te overtuigen.

Betje bleef het moeilijk hebben met het feit, dat Aagje alleen op grond van de roddels, die ze hoorde, meteen haar oordeel klaar bleek te hebben. Zonder haar zelf ooit ontmoet te hebben en haar mening gehoord te hebben. En dat ze nu van Aagje moest aanhoren, dat ze haar leven moest verbeteren! Omgekeerd, voegde ze er aan toe, had Betje nooit één kwaad woord over Aagje gesproken. En wat Betje al helemaal niet zinde was, dat Aagje haar gelijk wilde halen door haar te adviseren zich tot God te wenden, zodat ze zogenaamd weer op het rechte pad gebracht zou worden.

Het Betje Woff-huis in Middenbeemster omstreeks 1951

Ze vroeg zich ook af, wat ze moest geloven van de hartelijke woorden van Aagje voor iemand, waarop ze zoveel aan te merken heeft.

Nu eens hebt u mij veracht, dan weer beklaagd, dan weer verfoeid, maar die juffrouw Wolff bleef u lief! Want u zou het liefst willen dat uw Betje geen schuld zou hebben.

Betje raadde haar aan nog eens goed te kijken, hoe ze tot haar misprijzende oordeel gekomen was. Wie haar de verhalen in het oor had gefluisterd. Want vijanden had ze genoeg, dat wist

ze ook wel. En dat die vijanden allerlei kwaads over haar zouden vertellen was geen nieuwtje voor haar. Maar dat Aagje, zonder haar persoonlijk te hebben leren kennen, zich al een oordeel aanmatigde, stak Betje. *Als ze al schuld heeft is het alleen tot de allerhoogste, schrijft ze, maar dat Hij ook weet, hoe zij weer vaak is bedrogen. Hij weet ook, dat ik*

door mijn echte vrienden gewaardeerd word, schrijft ze Aagje. Hoor eens, lieve schat, schrijft ze dan, verplaats je eens in mij, in mijn omstandigheden met een man, die trots is op zijn jonge vrouw en die haar, overtuigd van haar goedheid, alle pleziertjes gunt, die fatsoenlijke lui-zelfsprekend vinden. Je gedraagt je vrolijk en welopgevoed, maar denk je dat je er dan zonder kleerscheuren van af komt? Zo is het met mij gegaan.

Betje maant Aagje om nooit zo lichtvaardig tot oordelen te komen, want ze kan er geen idee van hebben, hoe hard zo iets over kan komen. Ze schrijft dat ze de brief ontving juist toen ze bij een goede vriendin was en bij het lezen totaal van slag raakte. *Wolffje, wat scheelt er aan? was de vraag van de mevrouw bij wie ze op bezoek was. Maar Betje zei niets en ging meteen weer naar de pastorie. Ze wilde heet van de naald antwoord geven, maar dat lukte haar niet. Pas de volgende dag heeft ze haar gedachten weer zo op orde, dat ze aan de brief kan beginnen.*

Toch schrijft ze ook:

Wat zou ik gelukkig zijn, als ik een juffrouw Deken als gezelschap had. Het zouden zulke aangename uurtjes kunnen zijn in deze werkkamer, vanwaar ik nu schrijf. Hoe ongelijk onze karkters ook lijken te zijn, over veel dingen zijn wij het wel eens.

Aan het eind van de brief benadrukt ze toch nog eens haar goede bedoelingen.

Je kunt verzekerd zijn een oprechte vriendin te vinden in de beledigde, maar toch van de op u gestelde Betje Wolff.

Dat Betje zo duidelijk sprak over de gelijkwaardigheid van persoonlijkheden kwam waarschijnlijk voort uit de gedachten van de Franse musicus Jean Jacques Rousseau, die schreef over de ongelijkheid van mensen, maar dat ieder mens zijn eigen waarde had. Als zoveel jonge mensen was ze geïnspireerd door deze jonge kunstenaar, die zo helder zijn gedachten wist te formuleren. Ze was typisch iemand, die geloofde in een nieuwe tijd en in een zich vernieuwende mens.

Dat was, denk ik, de reden dat ik zo geïnteresseerd in haar was, want ook ik hield me in die tijd bezig met wat Rousseau aan de wereld meedeelde. Ik voelde op dat punt een zekere zielsverwantschap met haar. We waren beiden op zoek naar nieuwe waarden en normen in de plaats van de strakke regels, die toen voor een groot deel het maatschappelijk leven bepaalden. Dat ik zo goed wist, dat ze geschreven had, kwam doordat ik als postiljon fungeerde. Ze had de brief naar mij gestuurd en in een begeleidende brief mij gevraagd om de brief bij Aagje te bezorgen.

Maar ze maakte zich nu ook wat zorgen over ons prille contact en ze schrijft dat ze eigenlijk niet meer de eer verdient om nog aan mij te schrijven. En ik denk dat, als ze niet zo'n grote voorkeur voor mijn zuster had gehad, ze misschien toen wel gestopt zou zijn met het schrijven van brieven aan mij. Maar ze hield de deur open om mij te komen bezoeken. In een volgende brief schrijft Betje, dat het haar niet zal lukken om voor 23 september te komen, want dat is een dag met veelverplichtingen. Ze schrijft:

Ik heb van mijn goedhartige man de vrijheid om (voordat ik tot de maand mei vis-à-vis in een fauteuil tegenover hem geplakt moet zitten zonder een redelijk schepsel te zien buiten onze oude meid en de mooie patrijshond) daarna mijn goede vrienden te gaan bezoeken. Aangezien hij mij waarschijnlijk voor de pronk houdt kan hij niet om mij verlegen zitten. Mijn huis-houdelijke plichten heb ik dan heus wel af.

Als ze dan de reis naar Amsterdam onderneemt moet het toch wel voor veertien dagen zijn, meent ze. Want als ze meerdere vrienden gaat bezoeken moet ze een behoorlijke garderobe meenemen.

Ze moet immers laten zien dat ze, ook al woonde ze in het plattelandse Middenbeemster, toch haar goede smaak had behouden. Zolang hoopte ze bij mij onderdak te kunnen vinden.

Ze gaf aan mij de voorkeur boven haar oude vriend Hein Vollenhoven en zijn vrouw, en zo schreef ze aan hem, dat ze hem dan bij mij thuis hoopte te ontmoeten. Dat hij daarover wel zou knorren, nam ze maar voor lief.

Ik had Betje voorgesteld, dat ze dan ook bij mij thuis met Aagje Deken kennis zou maken, omdat ik er van overtuigd was, dat ze elkaar dan beter zouden gaan begrijpen. Ze reageerde er op met:

Laat dat lieve mens, ik bid dat ernstig, alleen maar zien. Ik heb liever niet dat ze met haar vernederende droefheid mij om vergiffenis gaat smeken. Juffrouw D. heeft door haar berouw en schuldbekentenis alles al uitgewist. Ik heb niets meer te verlangen, zeker niet als zij uit een milieu komt, waarin zij door de voorzienigheid geplaatst is en dat anders is, dan waarin ik verkeer. Maar wees er van overtuigd dat ik haar vriendelijk zal bejegenen, want ik heb uit alle beschrijvingen wel begrepen dat zij goed van karakter is. Ze schrijft beter dan men zou verwachten als men haar gedichten leest. En ook in de brief die ze mij schreef is ze levendig en geestrijk, want alles is in een goede stijl geschreven.

Betje ten voeten uit! Eensdeels is ze zich nog altijd zeer bewust van haar stand, anderdeels wil ze toch open staan voor anderen, waarvan ze vindt dat het waardevolle mensen zijn, ook al komen die niet uit haar stand. De invloed van Rousseau?

We spraken af, dat ik haar in Buiksloot zou ophalen, het eindpunt van de trekschuit uit Purmerend. Ze kon met haar dominee, die voor een vergadering naar Edam moest, meedrijden tot Purmerend en daar de trekschuit van 8 uur of anders die van 9 uur halen. In de volgende brief toont ze zich de schrijfster, die ze uiteindelijk was door hele gesprekken met mij en mijn familie te fantaseren, zoals die gevoerd zouden worden, als ze bij ons zou logeren. Heel levendig beschrijft ze hoe ze mijn vorige brief ontving.

Want toen de dag was opgestaan kwam mijn goeie dominee mijn slaapkamer binnen.

“Betjelief...”

Betjelief hoorde het niet.

“Schatje, slaap je nog?”

“Wat is er, Wolfje?”

“Kijk, een brief! Doortje doe de gordijnen eens open voor mijn vrouw”.

De Eerwaarde ging weer weg en ik dacht dat de brief van mijn boezemvriendin, mijn Gorter, kwam. Om hem niet te verliezen stak ik hem aan mijn borst. Ik meende al te weten wat de inhoud zou zijn. Dat er allerlei intieme confidenties in zouden staan en nog duizend andere voor mij interessante kletspraatjes. Na nog enkele minuten zo gelegen te hebben stond ik op, kleedde mij aan, genoeg om naar beneden te kunnen gaan en toen.... Hemeltjelief! Het was geen brief van Mientje-Piet! Maar van een man, die ik heel hoogschat en waarvan ik hoop zijn vriendschap waard te zijn.

Tussen de regels door lees ik, dat Aagje niet uit haar gedachten is. Ze vraagt zich zelfs af of ze zelf wel zo goed kan schrijven als Aagje. Ik ben een brunette en hoe kun je dan ooit

een blondine worden? vraagt ze zich af.

Aagje is in haar ogen statig, heel zedig gekleed, gelijkmatig van humeur, wat verlegen maar zeer serieus. Ze vindt zichzelf precies het tegenovergestelde. Ze stelde zich al voor hoe een gesprek tussen hen zou verlopen.

Ik zal voortdurend proberen haar verlegenheid te laten vergeten. En als we dan aan tafel gaan, dan ga ik naast haar zitten en zal ik haar complimenteren met haar gedichten. En u, meneer Grave, zal ik voorstellen om een glaasje op onze vriendschap te drinken.

Dat schreef ze mij op 31 augustus 1776.

Begin oktober is het dan zo ver. Betje logeert bij ons en ontmoet daar Aagje Deken.

Als ze weer thuis is schrijft ze op 14 oktober:

Ik ben nog maar net thuis, maar toch zet ik mij al aan het schrijven aan u. Mijn hoofd is verward, ik kan niet normaal denken aan alles wat ik aan u drieën verschuldigd ben. Nogmaals veel dank.... Sta me evenwel toe dat ik beter nog een paar dagen kan wachten om u te laten weten hoezeer jullie Wolfje dankbaar is. Zie deze brief alleen maar als een bewijs hoezeer ik nog aangedaan ben. Ook de hartelijke groeten van mijn echtgenoot en geef de kinderen een kusje van mij.

Mijn plan lukt! De ommekeer is daar. Op 16 oktober 1776 schrijft ze in haar brief ook enkele dichtregels, waaronder:

Gij weet, dat Aagje aan mij, zowel als aan u behaagt.

Betje ziet nu de echte Aagje, waarmee heel goed te praten is en die – en dat is ook voor Betje belangrijk – gevoel voor humor heeft. Ze raakt vanaf dat ogenblik in briefcontact met Aagje en stuurt haar de gedichten toe, die ze schrijft.

Ik kreeg tussendoor nog een brief met als dank voor de bemiddeling een kaasje toegestuurd. Heel praktisch schrijft ze er bij: *de kaas moet elke dag gekeerd worden en nog wat bewaard. Hij is nog te jong om te eten.*

Voor het eerst maakt ze dan ook melding van haar lichamelijke ongemakken. Ze gelooft dat ze de jicht krijgt, want ze heeft pijn in al haar botten. Daar zal ze haar verdere leven dan ook last van blijven houden.

En kaik, nou zai ik teugens onze dokter, miester, zai ik zo (en ik snoot mijn neus) dat je me er es veur zon 3 duiten gentiniaanse wortel gaf, teugen de pain. Maar de man wou niet en hai zai: dominees juffrouw heb een kou 'vat. Dat komt van dat engelse boeken lezen en van dat franse verzen maken. Want je most om 9 uur naar bed gaan. Main stroop van rooie rabarber en gentiaan is allienig maar butter an de galg 'smeerd!

In de korte periode, die ze nu in het Noordhollandse woonde, had ze het dialect dat daar werd gesproken al feilloos opgepikt en niet zonder humor maakte ze er gebruik van. In een volgende brief laat ze onomwonden weten, dat ze een groot bewonderaar is van Rousseau. Hij twijfelt wel eens, maar nooit spot hij....Hij is de belangrijkste schrijver van deze eeuw en laat een verachtelijke Voltaire ver achter zich.

Aagje heeft nu toch wel een plaats in haar leven ingenomen. Betje wordt wat knorrig als

die niet snel genoeg reageert op nieuwe gedichten, die ze haar heeft toegezonden. Al drie weken heeft ze niets van haar gehoord. Maar ze schrijft mij ook dat...*Deken een zeer braaf en verstandig mens is. Ze heeft de eerste plaats in mijn hart.*

Maar ook blijkt, dat er nu oude vriendinnen van Aagje zijn, die haar vriendschap met Betje veroordelen. *Juffrouw R. en juffrouw G. zijn nijdig op Deken, omdat Deken mij boven hen stelt.*

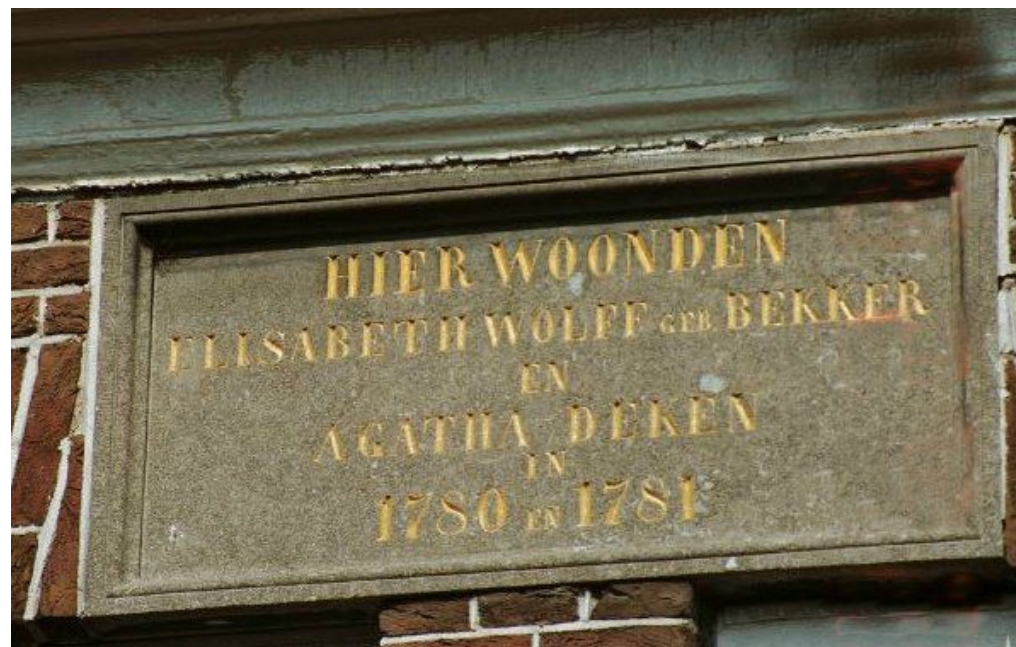
Ik vond dat geen prettige periode, want nu werd er ook heel wat gif over Aagje Deken uitgestort door, wat zich haar vriendinnen noemden. Ten onrechte, want zoals Betje ook al constateerde, het is een veel te aardige bescheiden vrouw, die zo iets niet verdient. Er waren er zelfs, die mij ook aanspraken op mijn vriendschap met Betje! De verwarring was op een bepaald moment zelfs zo groot, dat Betje dacht, dat ik ook Aagje verwijten maakte. Maar toen ze hoorde, dat ik Aagje gewoon een keer bezocht had was ze weer vol vertrouwen. Ze gebruikte ook nu weer het woord balsemiek dat haar in de mond bestorven lag: *Je zou nauwelijks geloven hoe aangenaam het mij is, dat je mijn lieve Deken eens bezocht hebt. O, dat is zo balsemiek van je!*

Betje was overtuigd van zichzelf en haar vermogen tot schrijven en dichten. Maar toch was ze zeer gesteld op mijn kritische aantekeningen bij haar gedichten en nam ze alles heel serieus. Dat was denk ik ook de reden, dat we elkaar zo lang zijn blijven schrijven. Ik bewonderde haar springlevende, elektriserende manier van schrijven en zij had respect voor mijn in woorden uitgedrukte evangelisch lutherse geloof, ook al noemde ze zichzelf meer dan eens een ketterse. Haar man moet wel heel toegeeflijk zijn geweest, dat juist hij als dominee, niet tegen haar strapatsgerige opvattingen fulmineerde. Voor zover ik heb kunnen zien was het een verbintenis waar wederzijds respect het sterkste bindmiddel was. Haar originaliteit moet hem aangetrokken hebben.

Ik herinner mij dat ik, het was geloof ik in de maand maart van 1777, een brief ontving, die ze ondertekende met: *In het 18e jaar onzer Koninklijke regering gegeven uit ons Aartsbischoffelijk Winterpaleis genaamd Kipperust.*

Zo voelde ze de pastorie in Middenbeemster. Dan overlijdt haar oude dominee en de toon van haar brief, die ik daarna ontving was uiteraard veel minder luchthartig. Ze staat er nu alleen voor en dat is even wennen, zoals ze schrijft. En ze moet nu spoedig de pastorie ontruimen, want daar moet een nieuw te beroepen dominee zich in kunnen vestigen. Van meerdere kanten krijgt ze het aanbod om elders te komen wonen, maar schrijft ze: *ik blijf het liefste in Noord Holland en wil van daaruit wel eens te warschip gaan.* Nu doet zich ook de mogelijkheid voor om samen met Aagje te gaan wonen, die juist een huisje gehuurd heeft in het nabijgelegen De Rijp. Dat had ze gedaan met de bedoeling zo dicht bij haar vriendin Betje te zijn. Betje moet ook nog meubilair kopen, want het meubilair dat in de pastorie staat is te omvangrijk om mee te nemen. Gelukkig schreef ze me, kon alles duur worden verkocht. Maar wat ik eigenlijk toch wel heel navrant vond was, dat ze botweg demededing van de Dijkgraaf kreeg dat ze geen weduwepensioen zou ontvangen. Want zo iets was in de Beemster nooit eerder aan de orde geweest! Men kwam er overigens later wel op terug en het draaide er op uit dat ze honderd gulden per jaar zou krijgen. Dan trekt ze in bij haar vriendin Aagje met wie ze mogelijkheden ziet om samen een schrijversduo te vormen.

Maar nauwelijks is ze in De Rijp of Aagje wordt ernstig ziek en dat geeft haar vooralsnog geen rust om te schrijven. Het huisje van Aagje is daarbij maar erg klein en bovendien

woonden ze in bij de verhuurder Albert de Graaf.

Al gauw verkassen ze naar het er naastgelegen huis, dat wat groter is, maar waar de weduwe van Pieter Carmans ook nog een klein deel van bewoont. Geheel vrij zijn ze dus niet. Maar desalniettemin zijn zowel Aagje als Betje blij dat ze samen zijn. Daarom kwam het me uiterst vreemd voor toen ik het bericht hoorde dat Betje zou hertrouwen.

Maar daarvan was geen sprake, verzekerde Betje mij in haar volgende brief. Ze zou wel graag willen weten wie men voor haar op het oog had. Het enig mannelijk schepsel dat bij hen over de vloer kwam was een 80 jaar oude executeur en die kan het niet zijn, zegt ze ten overvloede, want die had nog een vrouw.

Ze nodigde me uit eens langs te komen, want net zo als op Kippenrust is hier wel een stok of boom om op te kunnen gaan zitten.

Maar ook Betje wordt ziek en nu kwakkelen ze beiden. De reden daarvoor werd gezocht in de kwalijke geuren, die er in de Rechtestraat, waar ze woonden, heersten. Vlak bij hen was een leerlooier gevestigd, die zijn huiden achter het huis in de sloot deponeerde. Aangezien dat stilstaand water was bleef het daar liggen rotten met alle gevolgen van dien voor de naaste omgeving. Niet dat er veel Rijpers waren, die zich er aan stoorden, want hun neuzen waren toch al verknoeid door de eeuwig hangende vissengeur van gekookt walvistraan. Men was wel wat gewend.

Voor Betje was dat heel erg wennen, want die kende alleen maar de zo nu en dan hangende geur van koeienmest rond de pastorie. Ook de jicht begon weer een vervelende rol te spelen, waarschijnlijk ook door de vochtige omgeving van het maar net boven water gelegen De Rijp. Het was er bepaald niet de ideale plaats voor hen om te wonen, maar voorlopig was er geen keus. Het was deze keer Aagje, die mij schreef dat juist Betje er bij Carmans op aan had gedrongen de woning voor 6 jaar te kunnen huren. Dat was

geheel in tegenspraak met de geruchten, dat ze zou hertrouwen, betoogde Aagje. Het betekent wel, dat ze vooreerst weinig mogelijkheden hadden verder te gaan met hun literaire werk. Daarbij hadden ze ook nog een paar noodzakelijke zaken af te handelen, die hun aandacht opeisten. Daarvoor moesten ze naar Woerden en ze beloofden mij in Amsterdam langs te komen op de terugweg.

Maar daar kwam niets van. De wegen waren heel nat en slikkerig en Betje kon slecht tegen het vervoer in door paarden getrokken sleden, zodat ze zo snel mogelijk weer terugkeerden naar hun stinkende De Rijk. Daarbij gold voor Betje ook het argument dat ze haar rouwkleren niet wilde laten besmeuren. Klap op de vuurpijl in deze toch al niet zo florissante periode was, dat Betje bij thuiskomst het bericht vond van het overlijden van juffrouw Waardenburg, een zielsvriendin, zoals ze het zelf noemde. Desondanks kon ze toch belangstelling opbrengen voor mijn persoonlijke omstandigheden, want in diezelfde brief van 23 november 1777 vraagt ze hoe het gaat met mijn zieke jongste zoontje en wenst ze ons veel sterkte toe.

Vanaf dat ogenblik krijg ik vaak brieven, die door Betje en Aagje samen geschreven worden. Wat mij daaraan opvalt is dat ze qua stijl bijna niet van elkaar verschillen. Aagje heeft zich de luchtig zwevende manier van woordgebruik van Betje geheel eigen gemaakt, alsof ze nu eindelijk kan tonen, wie ze werkelijk is. Ongetwijfeld heeft Betje dat al vanaf het eerste ogenblik in haar gezien en is het niet verbazingwekkend, dat ze elkaar

hebben gevonden als zielsgenoten.

Ze blijven beiden met hun gezondheid kwakkelen. Dan is de één weer bedlegerig, dan de ander weer en moeten ze elkaar verplegen. Aagje heeft voortdurend last van haar gal en Betje van haar jicht. Dat ze er in die tijd en onder die omstandigheden toch in slagen om samen te werken aan hun boek met als hoofdpersoon een meisje Sara Burgerhart, die een levende kopie van Betje zelf is, is een godswonder.

Gedenksteen op begraafplaats Ter navolging te Scheveningen

Daar tussendoor is Betje ook doende met vertaalwerk. Ze heeft duidelijke meningen over de opvoeding van kinderen, hetgeen verwonderlijk is voor een vrouw, die zelf geen kinderen heeft. In dat licht moet haar vertaling van J.G.Raffs *Aardrijkskunde voor kinderen*,

waarvoor ik een inleidend gedichtje schreef, gezien worden. Intussen moesten ze ook nog vaak op pad om allerlei zaken te regelen, zoals Aagje, die de reis naar Maarssen moest ondernemen om verzekerd te worden van een kleine lijfrente, haar door een ver familielid nagelaten. Of Betje, die van haar oude vader in Zeeland ook maandelijks wat geld kreeg toegeschoven.

In De Rijk zelf kregen de beide dames een goede vriend aan Gerbrand van Grouw, de doopsgezinde voorganger. De kritische manier waarop deze met het geloof omging beviel vooral Betje zeer, want deze wilde ook niet alles maar klakkeloos aannemen. En met deze dominee kon ze praten!

Maar voor het overige maakten ze in De Rijk weinig vrienden. Ze leefden zeer op zichzelf, eensdeels gedwongen door hun kwalen en anderdeels doordat ze toch nog veel van huis waren. Ik heb me ook wel afgevraagd of men niet met een schuin oogje keek naar die twee vrouwen, die als het ware een echtpaar vormden. En dan ook nog twee vrouwen, die alleen maar schreven in plaats van zich te gedragen zoals andere vrouwen zich in De Rijk gedroegen. Schrijvende vrouwen? Dat kon niks wezen!

Voor Betje had daar weinig problemen mee. Dat was iets wat haar niet interesseerde. Daarvoor was ze te zeer betrokken bij de gebeurtenissen, vooral op kunstzinnig gebied, buiten De Rijk. Als het maar enigszins mogelijk was bezochten ze voorstellingen in de Amsterdamse Schouwburg. Dan kwamen ze meestal ook bij mij langs en sprak ik ze ook weer. Dat waren voor mij uitermate inspirerende gesprekken. Ik merk, dat ik, ook al voel ik mij al dagenlang niet in orde, erdoor geïnspireerd word om hier zoveel mogelijk van wat ik weet van hen beiden op te schrijven. Ik doe dat ook, opdat mijn kinderen en later mijn kleinkinderen zullen beseffen, wie die jolige tante was, die hier zo nu en dan over de vloer kwam en die altijd wel een aardigheidje voor hen bij zich had.

.....

Hier breekt het manuscript af. Grave bleek te ziek om verder te schrijven en het zou er ook nooit meer van komen.

Jan Everhard Grave overleed in 1781 en zou niet meer meemaken dat Betje en Aagje tot in Engeland beroemd zouden worden door hun roman 'De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart'.